№ 110 Յունիսի 28 (Յուլիսի 10) **1880** Յունիսի 28 (Յուլիսի 10) № 110

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլի, կէս տարվանը 6 րուբլի. Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція „Мшакъ“

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամէն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հետեւանքը ինչ կարող է լինել.—Ներքին տեսութիւն. Նամակ Սալեանից. Նամակ խմբագրին. Ներքին լուրեր.—Արտաքին տեսութիւն. Անգլիա. Յունաստան. Նամակ Թիւրքիայից.—«Մշակի» հեռագիրներ.—Յայտարարութիւններ.—Բանասիրական. Սովը Հայաստանի մէջ.

ՀԵՏԵՒԱՆՔԸ ԻՆՉ ԿԱՐՈՂ Է ԼԻՆԵԼ

—

Բ. Դուռը պատասխան է տուել Եւրոպային որ հայերը Հայաստանում շատ քիչ են թւով։ Եթէ Եւրոպան կը հաւատայ Բ. Դրան այդ պատասխանին, հետեւանքը կարող է շատ անմխիթար լինել Թիւրքաց հայերի համար։

Ինչպէս հայերը Թիւրքիայում նոր են հասկանում թէ մինչև այժմ ոչինչ չեն արել իրանց ազգութիւնը Հայաստանում պահպանելու համար, ընդհակառակն շատ բաներում կարծես դիտմամբ աշխատել են նուազեցնել իրանց ոյժը, չը ճանաչելով իրանց ազգութեանը պատկանող այլադաւան եղբայրներին, այնպէս էլ Թիւրքիան նոր է հասկանում թէ ինչպէս պէտք է գործել Հայաստանը ոչնչացնելու համար։

Մինչև այժմ Թիւրքիան չէր գործ դնում այն միջոցը, որ երկու, երեք տարի առաջ սկսեց գործ դնել. այն է լցնել Հայաստանը մահմետական, հայոց տարբեր թշնամի ցեղականներով։

Այժմ Թիւրքիան այդ անում է և բաւական աջող կերպով։

Եթէ այժմ Եւրոպային Բ. Դրան կողմից տուած վերջին պատասխանից յետոյ, եւրոպական պետութիւնները կը հաւատան Թիւրքաց մինիստրութեան այդ պաշտօնական զեկուցմանը, կը հաւատան որ Հայաստանում գրեթէ հայ չը կայ, և այդ պատճառով այլ ևս առաջվայ եռանդով չեն պնդի որ Հայաստանին ինքնավարութիւն տրվի,—այն ժամանակ ամեն բան կորած կը լինի։ Այն ժամանակ հայոց խնդիրը յաւիտեանս կը քնի ամենախոր, գերեզմանական քնով և այլ ևս երբէք չի արթնանայ։

Այսպիսով Թիւրքիան միջոց կունենայ այսուհետեւ լցնել Հայաստանը մահմետական ազգաբնակութեամբ և մի տասը, քսան տարուց յետոյ ճշմարիտ հայ չի մնայ Հայաստանում, կամ այնքան քիչ կը լինի հայերի թիւը իրանց պատմական հայրենիքում, որ այլ ևս ոչ ոք չի մտածի նրանց մասին։

Այժմ, աւելի քան թէ որ և է ժամանակ, անհրաժեշտ է որ Կ. Պոլսի հայերը այլ և այլ գրուածներով, ցոյց տան Եւրոպային իրանց հայրենակիցների իսկական թիւը Հայաստանում, աշխատեն ոչնչացնել Թիւրքաց մինիստրութեան կողմից տուած պատասխանի սարսափելի հետեւանքները, բոլոր միջոցները գործ դնեն, մի կողմ թողնելով կրօնական մոլեռանդութիւնը և նախապաշարմունքները, ցոյց տալու Եւրոպային Հայաստանում բնակվող հայերի ամբողջ թիւը, և ոչ թէ միայն հայ լուսաւորչականներին, այլ պէտք է յիշեն և հայ-բողոքականների ու հայ-կաթօլիկների թիւը։

Այդ բաւական չէ. հարկաւոր է աշխատել, գոնէ մօտաւորապէս, ցոյց տալ Հայաստանի մէջ բնակվող հայ-մահմետականների թիւը, որպէս զի Եւրոպան հասկանայ, թէ մահմետական ասելով, Թիւրքիան մոռանում է յիշել, որ Հայաստանի մահմետականների մեծ մասը հայեր են, որոնց Թիւրքաց պետութիւնը դարերի ընթացքում բանի կերպով դարձրել է մահմետական կրօնի և որոնք մինչև այսօր շատ լաւ գիտեն և յիշում են, թէ իրանք հայեր են։

Վերջին հեռագիրը հաղորդեց մեզ, որ Թիւրքիան ընդունեց Երբեգլին փաշայի Հայաստանում մտցնվելու ռէֆօրմների ծրագիրը։ Ընթերցողները ծանօթ են արդէն այդ ծրագրի հետ. Հայաստանը բաժանվում է նահիաների (կանտօնների) վրա, իւրաքանչիւր կանտօն իր կառավարիչն ունի, որ մի և նոյն ժամանակ կատարում է դատաւորի պաշտօնը, կայ և մի

ՍՈՎԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՄԷՋ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍԻ ՎԵՐՋԸ

—

II.

Ընդհանուր տնտեսական հիմունքներ.—Հացի գնի և ազգաբնակութեան բարօրութեան մէջ եղած յարաբերութիւնը.—Ուրիշ մթերքներ առաջին հարկաւորութեան.—Ջուկը հիւսիսային Նորվէգիայում.—Վարդենոտնի միտքը.—Հացի քանակութեան և պսակների թւի մէջ եղած յարաբերութիւնը.—Կարտօֆելի մշակութեան հետեւանքը Իրլանդիայում.—Վիլեամ Պէտտի.—Ժան-Բատիստ Սէ մարդկանց սնունդի մասին.—Սովի պարբերականութիւնը.—Երկու դպրոցներ. կառավարութեան միջամտութիւնը հացի ժողովրդական հայթայթման մէջ և ազատ մրցութիւն.—Մի քանի տեղեկութիւններ պատմութիւնից.—Սովը Ֆրանսիայում և Սպանիայում 1817 թւին.—Ադամ Սմիտ, Սէ, Բաստիա և ուրիշներ.—Նէկեր և հացի պահեստների սիսթեմը.—Հացը երկրից դուրս բերելու արգելքը.—Անհրաժեշտութիւնը հացի պահեստների մեզ մօտ.—Միջոցներ Թիւրքաց Հայաստանի սովատանջներին օգնելու համար.—Հայաստանի մէջ վերանորոգումներ մտցնելու անհրաժեշտութիւնը.—Ազգային տառապանքը վերականգնելուց բարոյական կապ այլ և այլ դաւանութեան հայերի մէջ.—Ռուսաստանի և Եւրոպայի համակրութիւնը դէպի հայերը.

—

Այս բոլոր ընդհանուր դատողութիւններից յետոյ ինձ կը հարցնեն, թէ երկու սիստեմներից որն աւելի ընդունելի է մեր երկիրների պէս երկիրների համար. Եթէ ներկայ դարի սկզբում Ֆրանսիայում նոյն երեւոյթներ էին պատահում, ինչ որ պատահում են այժմ մեզանում, այսինքն մի նահանգում սով էր, բայց ճանապարհների պակասութեան պատճառով անհնարին էր բերել տալ ցորենը այն նահանգից, որտեղ ցորենի առատութիւն էր, և այն ժամանակ անհրաժեշտ էր իւրաքանչիւր նահանգի համար իր ցորենի պահեստներն ունենալու,—այժմ ծաղրելի կը լինէր Ֆրանսիայի պէս մի երկրի մէջ, ուր հեռագրական թելեր, ջրանցքներ և երկաթուղիներ կապում են միմեանց մէջ երկրի բոլոր կէտերը՝ մտածել անգամ հիմնել հացի շտեմարաններ. Հէնց որ մի տեղ հացի պակասութիւն է լինում, քաղաքային վարչութիւնը, կամ գիւղական համայնքի վարչութիւնը անմիջապէս հասարակութեան վճռով նշանակում են իրանց իշխանութեանը յանձնված գումարներ ցորենը մի այլ նահանգից բերել տալու համար. Լուսաւորված Եւրոպայի քաղաքները և գիւղական համայնքները հազար ու մի կրեդիտային հիմնարկութիւններ ունեն, որոնցից հասարակութիւնը կարող է օգտվել տնտեսական նեղ դրութեան ժամանակ.

Այդպէս չէ մեզանում. Այն երկիրների մէջ, ինչպէս են մեր երկիրները, որտեղ հասարակական ինքնաօգնութեան սկզբունքը դեռ ևս չէ արմատացել, կառավարութեան օգնութիւնը անհրաժեշտ է. Ուրիշ կողմից շատ անգամ հասարակական ինքնաօգնութիւնը ոչինչ չէ կարող անել այն երկրի մէջ, որտեղ չը կան ճանապարհներ. Երեւակայեցէք ձեզ որ Երևանի նահանգի այս կամ այն քաղաքում կամ գիւղում քաղաքային վարչութեան կամ գիւղական համայնքի վարչութեան գանձարանում փող կայ, կամ այդ վարչութիւնները կարող են նեղ դրութեան, սովի ժամանակ փոխ առնել բաւականաչափ գումարներ որ և է նահանգական, քաղաքային կամ գիւղական կրեդիտային հիմնարկութիւններից,—ինչ օգուտ, երբ ինչքան փող էլ ունենային, Թիֆլիսից, կամ այլ տեղից ուր որ հաց կայ, անհնարին է լինում հաց բերել տալ, ճանապարհների և տեղափոխման հնարների պակասութեան պատճառով. Մենք ոչ թէ միայն երկաթուղիներ չունենք, բայց շատ տեղ օրինաւոր շօսէ և հասարակ ճանապարհներ դեռ ևս չունենք, և այն ճանապարհները որ ունենք, շատ անգամ ձմեռ ժամանակ անանցնելի են լինում, ինչպէս Դիլիջանի ճանապարհը և Կովկասեան սարերի գլխաւոր շղթայի, Վլադիկովկասի ճանապարհը. Ի՞նչ օգուտ որ Ագուլիսի բնակիչները, կամ Հին-Նախիջևանի հասարակութիւնը թանգութեան և սովի ժամանակ փող էլ ունէին և չը նայելով որ նրանց մօտ ցորենի պուտը 8 մինչև 9 րուբլ արժէր, իսկ մի և նոյն ժամանակ ալիւրի պուտը Թիֆլիսում 2 ր. 50 կ. արժէր, բայց Թիֆլիսից այնտեղ ալիւր բերելը անհնարին էր վատ ճանապարհների պատճառով և տեղափոխման միջոցների բացակայութեան պատճառով.

Այդպիսով կամայ ակամայ մարդը ստիպված է մոգանում առաջարկել սովին առաջն առնելու դէմ այնպիսի միջոցներ, որոնք լուսաւորված երկիրներում արդէն հնացած և անգործնական են համարվում. Կամայ ակամայ ստիպված է առաջարկել ցորենի շտեմարաններ հիմնել, կամ կառավարութեան, կամ քաղաքային վարչութիւնների, կամ գիւղական հասարակութեան ձեռքով.

Ասում են նախ որ հացի շտեմարանների հիմնելը մի որ և է վարչութեան ձեռքով այն հետեւանքն ունի, որ ամբողջ մէջ, երկրի արդիւնաբերող դասի մէջ, խուլոյն երկիւղ է տարածվում. Եթէ այս կամ այն վարչական օրգանը հաց է գնում, ա՞սում է ժողովուրդը, ուրեմն երևի թանգութիւն կը լինի,—և ամեն մինը, ով որ հացի քիչ թէ շատ պաշար ունի, սկսում է պահել, թաքցնել իր հացի պաշարը, չը դուրս բերել նրան վաճառանոցը, և այդպիսով հացը թանգանում է. Բայց այդ երկիւղը կարող է տեղի ունենալ շատ շատ ամբարների հիմնելու առաջին տարին, իսկ յետոյ դա սովորական բան կը դառնայ, ուրեմն այլ ևս երկիւղ չի յարուցանի ժողովրդի մէջ.

Երկրորդ՝ ցոյց են տալիս ցորենի շտեմարաններ պահելու անյարմարութիւնների, վնասների, մեծ ծախսերի և վտանգների վրա. Վարչութիւնը, լինի նա կենտրոնական, նահանգական, գաւառական, քաղաքային կամ գիւղական,—վաճառական չէ, ուրեմն իր կրած վնասների համար ոչինչով վարձատրված չի լինի և կարող է, եթէ լաւ էլ հսկի իր ամբարների վրա, ամեն բոպէ իր դիզած ամբողջ հացը կորցնել՝ կամ հրդեհը, կամ հեղեղը, կամ մուկն ու որթը կարող են ոչնչացնել հացի պահեստը. Անտարակոյս մեծ ծախսերի և լաւ վերահսկողութեան է կարօտ ցորենի կամ ալիւրի շտեմարանը, բայց նրան օրինաւոր պահելու միջոցներից գլխաւորն այն է, որ պէտք է միայն մի տարի պահել ցորենի պաշարը և նոր հունձքի ժամանակ ամեն անգամ վերանորոգել հացի ամբողջ պաշարը, կրկին մինչև հետեւեալ հունձքը պահելով, և այլն....

Անտարակոյս ամբարներն էլ մի ժամանակաւոր միջոց են գլխաւորապէս առանձնացած, ուրիշ երկիրներից կտրված երկիրներին յարմար, բայց աւելորդ են աւելի քաղաքակիրթ երկիրների համար. Գիտնականները յոյս ունեն որ կը գայ մի ժամանակ, երբ երկրագնտիս բոլոր երկիրները այնքան կը քաղաքակրթվեն, այնքան կը լուսաւորվեն, որ բոլոր երկիրների մէջ կը հաստատվեն սերտ յարաբերութիւններ արագ և յարմար ջրային և ցամաքային ճանապարհների միջոցով, ամեն տեղ կը զարգանայ հասարակական ինքնօգնութիւնը, պետական կազմակերպութիւնը կը կատարելագործվի, հարկերը թեթեւացած կը լինեն, օրէնքները ամեն տեղ աւելի մարդասէր կը լինեն բարօրութիւնը ամեն տեղ աւելի և աւելի կը տարածվի և կընդհանրանայ,—և այն ժամանակ, ինչպէս ասում է Ադամ Սմիտ, երկրագնտիս բոլոր երկիրները կը կազմեն, եթէ այդպէս կարելի է ասել, մի պետութեան գաւառներ. Այն ժամանակ ազատ առուտուրի, արագ և յարմար յարաբերութիւնների միջոցով բոլոր երկիրները միմեանց կօգնեն ոչ թէ միայն սովի և երաշտութեան, բայց և հացի թանգութեան ժամանակ. Մանաւանդ որ երբէք չէ պատահում որ հունձքի անաջողութիւնը ընդհանուր լինէր ամբողջ երկրագնտիս վրա, այլ

բարձրագոյն դատարան և այլն....

Բայց Արբէգին փաշայի ու նրա օգնական Գադեան էֆէնդիի այդ պրօէկտի մէջ կան երկու կէտեր, որոնց վրա ոչ ոք ուշադրութիւն չէ դարձրել, բայց որոնցից պարզ երևում է այդ երկու երևելի վերանորոգիչների խարդախութիւնը:

Նախ ասված չէ թէ ինչ օրէնքներով պէտք է ձեռնարկվեն դատաւորները քաղաքական կամ քրէական գործերը քննելու ժամանակ, երկրորդ որ նահիայի կառավարիչը (դատաւորը), նրա օգնականները և ժանդարմները, բոլորն էլ մեծամասնութիւնից կընտրվեն: Եթէ նահիայի մէջ մեծամասնութիւնը մահմետական են, ուրեմն պաշտօնեաները մահմետականներից կընտրվեն և այլն:

Դորանից երևում է Թիւրքիայի դիտաւորութիւնը: Այժմ նա կաշխատի լցնել բոլոր նահիաները գաղթական մահմետականներով, չէրկէզներով, աջարցիներով և քիւրդերով, բռնի կերպով կը խլի հայերից նրանց հողերը, կըտայ այդ հողերը մահմետականներին, — և յետոյ կասի՝ նահիայի բնակիչների մեծամասնութիւնը իսլամին են պատկանում:

Բացի սորանից ասված չէ թէ ինչ օրէնքներով կը ձեռնարկվեն դատաւորները: Պարզ է որ օրէնքի հիմքը մի դատարանում, որ խառն է մահմետականներից և քրիստոնեաներից, և որ ներկայացուցիչ է մահմետական մեծամասնութեան, կը լինի մահմետական երևելի շարիաթը:

Այդպիսով վերանորոգութիւն բառը կը մնայ մի դատարկ խօսք:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ՄԱԼԵԱՆԻՑ

—

Մայիսի 5-ին

Ուղարկելով սորա հետ ինն րուբլի, որը դարձեալ Մալեան մուտք գործող պարոններից հանգանակած է Զատկի տօներում, ես պատիւ ունեմ խնդրել, ազնիւ խմբագիր, ընդունել այդ լումայն՝ և հասցնել Վասպուրական մեր սովալլուկ ազգայնոց համար, ուր հարկն է, և նուիրատու պարոնների անունները բարեհաճեցէք «Մշակի» էջերում տպագրելու.

Մի աղքատ հայ որ ինքն ևս նպաստվելու կարօտութիւն ունի, իր ոտով բերելով յիշատակի արժան լումայն՝ խնդրից սովալլուկ եղբայրների և քոյրերի գանձանակը ձգելով անյայտ թողնել իր անունը 50 կ., Ներսէսեանց Բաղդասար 1 ր., Բունեաթեանց Մկրտիչ 50 կ., Սուքիասեանց Համբարձում չուչեցի 2 ր., Զաքարեան Աղասի 1 ր., Ամիրխանցի Աղասի 1 ր., չուչեցիներ Տէր-Մկրտչեան Նիկօլայ և Յովհաննէսեան Բեգլար 3 ր. ընդամենն է 9 ր.

Մարտ ամսի 4-ից ուղարկած 32 ր. գումարից աւել ինձ մօտ մնում էր 25 կ. որը վեր է առված առաջին և այժմեան ուղարկած գումարների համար փօստային ծախս.

Յովհաննէս Իսրաշեանց

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

—

Թիֆլիս, 26 յունիսի

Խեղճ և աղքատ արարացի Աբդալլահի տղան, երբ որ մի քանի տարի շարունակ Մեքքայի ժողովրդի ծաղր ու հալածանքները քաշելուց և իրան իբրև Բարձրելոյն մարգարէ ճանաչել տալուց յետոյ բազմաթիւ հետևողներ գտաւ Մեդինայում, թողեց հեզութեան և համբերութեան ընթացքը և պարզեց արիւնաթաթախ դրօշակը «Ճըհադ», այսինքն «կրօնական պատերազմ» խօսքը նորա վրա դրօշմելով. Մուհամէդը հին և նոր կտակարանի խօսքերին անձամբ անծանօթ և անտեղեակ լինելով, հրէական կրօնը ճանաչել էր Արաբստանում բնակող հայրենական անմիտ աւանդութեանց մէջ ընկղմված հրէաներից, և քրիստոնէութիւնը տեսել էր մի քանի ազէտ արաբ քրիստոնեաների մէջ, որոնք իրանց կիսակրապաշտ ծէսերովը և անճոռնի գաղափարներովը խիստ ողորմելի ներկայացուցիչներ էին մեր սուրբ կրօնքի.

Արաբացի ինքնակոչ մարգարէն վրէժխնդրութեան, ասպատակութեան և պատերազմների սովոր արդէն, ի բնէ դիւրագրգիռ և յանդուգն արաբների զգացումների հետ խառնեց կրօնական ուժեղ տարրը և նրանց բաց թողեց մի յորդահոս լեռնային կատաղի հեղեղի պէս աշխարհի դաշտերի մէջ, ասելով և իր հետևողներին հաստատ հաւատացնելով, թէ Մովսէսին տրվեցաւ օրէնքը իբրև իր մարգարէութեան փաստ, Դաւթին՝ հիանալի քնարն ու երգեցողութիւնը, Յիսուսին հիւանդներ բժշկելու հրաշքը. իսկ նորան տուել է Աստուած սուրը, որով նա և նորա հետևողները պիտի ապացուցանեն աշխարհին նորա հիմնած կրօնքի ճշմարտութիւնը.

Եւ ըստ ինքեան, կարծես թէ նորա խօսքերը ճշմարիտ էին, և կարծես թէ բոլոր դէպքերը մէկը միւսի ետև միայն նորա վարդապետութիւնն էին հաստատում, իբր թէ Ամենակարողն է դրել սուրը Մուհամէդի և նորա յաջորդների ձեռքին. երկիր երկրի ետևից, ազգ ազգի ետևից խոնարհվում էին ճհադի սուրում տարածող դրօշակի առաջ. Կրօնական մոլութեամբ ոգևորված զօրագնդերը ջախջախելով Աֆրիկայի հիւսիսային երկիրները և մինչև արեւմտեան ծայրը գնալով Գիբրալտարի (արաբերէն է այս բառը «Ճէբէլը Թարըգ» նեղուցով անցան մինչև Իսպանիա. միւս կողմանէ նոյնպիսի կատաղի առուծներ նման արին բոլոր Արաբստան, Պարսկաստան և գնացին մինչև Հնդկաստան, ուրիշները փչրեցին և ջարդեցին Հայաստանը, Փոքր-Ասիան և անցան Եւրոպա ոչ միայն բոլոր մարդկութեան դարաւոր աշխատանաց արդիւնքները կրօնապատերազմական նպատակների համար ջնջելով, այլ նոյն իսկ բոլոր այդ արդիւնքները անհետացնել սպառնալով.

Սակայն սխալ չը կայ որ մարդկութեան ազգի պատմութիւնը թէ կանուխ, թէ անագան չը ցուցանէ նորան. Շիլլէր ասել է die weltgeschichte ist das weltgericht «աշխարհի պատմութիւնը, այսինքն պատմական ընթացքը, աշխարհի դատաստանն է.» իսլամի առնելի ուժը միակողմանի էր և սխալ, ուրեմն և պէտք էր որ քայքայվէր և կործանվէր նա, որովհետև միայն մէկ սկզբունք ունէր և դա այն էր՝ ազգեր, երկիրներ նուաճել, նորանց իրար վրա դիզել, մի արտաքին կերպով սրի բերանի փաստովը և քարոզութեամբը այդ կոչտ, չը մարսված ազգաց նիւթերին «լա իլահի ըլլ ալլահ, վէ մուհամմէդուն րէսուլ ալլահ» դաւանել տալով. բանը վերջացնել, այսինքն յետոյ սկսել նուաճած երկիրները ծծել առանց աշխատելու և մշակելու.

Բերլինի մէջ հիմա նստած մի քանի տկարակազմ քրիստոնեայ դիպլօմատները—պատմաբանի հայեացքով նայելիս—ոչ թէ Յունաստանի սահմանը ուղղելու համար քարտէզի վրա մի անմեղ գիծ են քաշում, այլ կօնֆէրէնցիայի դահլիճի դռնովը ներս մտնելու չը ժպտող պատմական մեծագործի մահվան դատավճիռն են կնքում. Թիւրքիան, իսլամի ամենազօրեղ ներկայացուցիչն, է այդ ոճրագործը, և այն գիծը իսլամի սրտով անցնող սուրն է.

Ոչ ոք չէ դորա անողը, ոչ Անգլիան, ոչ Գալլիան, ոչ Ռուսաստանը, և ոչ մի ուրիշ անձ, կամ ազգ. այլ Ամենակարող Աստուածն է, որ պատմութեան մէջ դրել է արդար և սուրբ օրէնքներ, որի դէմ դժուար է մեղանչելի. խոհուն մահմետականներ արդէն սկսել են համոզվել արաբ մարգարէի փաստի տկարութեանը. և ով խորհող անձը պիտի չը համոզվէր.

Ա. Ամիրխանեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Զօրեքշաբթի, յունիսի 25-ին կորիձէ երգիչը մի կօնցերտ տուեց Արծրունու Թատրօնում. Կորիձէ Թիֆլիսցի է և վրացի է. Նա երիտասարդ ժամանակ Իտալիա էր գնացել երգեցողութիւն սովորելու. Այժմ նա բաւական յայտնի է Եւրոպայում և մինչև անգամ Ամերիկայում, որտեղ նա կօնցերտներ է տուել. Նա բաս է և նրա ձայնը շատ զօրեղ և գուրեկան ձայն է. Թատրօնը գրեթէ լի էր, չը նայելով, որ ամառ ժամանակ շատ քիչ հասարակութիւն է մնում քաղաքում. Վրացիները որոնք չորեքշաբթի օրը կազմում էին հասարակութեան մեծ մասը, ցոյց տուեցին, որ գիտեն գնահատել մի հայրենակցուն.

—

Կիրակի օր, 29-ին յունիսի Արծրունու Թատրօնում լինելու է վրաց սիրողների ներկայացումն.

երբ մէկ տեղ ցորենի կամ այլ մթերքի պակասութիւն է լինում, միւս տեղ առատութիւն է լինում.

Այժմ կրկին վերադառնանք մեզ հետաքրքրող մասնաւոր դէպքին, Թիւրքաց Հայաստանի մէջ այժմ տիրող սարսափելի սովին.

Անհերքելի ճշմարտութիւն է, որ մարդկութիւնը կազմող բոլոր ազգութիւնները պէտք է միմեանց փոխադարձապէս օգնեն դժբաղդութեան ժամանակ բուն մարդասիրական կէտից. Բայց նրանք պէտք է միմեանց օգնեն և մի ուրիշ տեսակէտից՝ այն է բուն գործնական, եսական տեսակէտից, որովհետև մի ազգի, մի երկրի դժբաղդութիւնը, հասարակական և տնտեսական ցաւերը վնաս են բերում և բոլոր միւս ազգերին և երկիրներին. Մի երկրի մէջ սովի յայտնվելը, որի հետևանքը լինում են զանազան վարակիչ հիւանդութիւններ, վտանգ է սպառնում մինչ և միւս հարևան երկիրներին.

Մենք պէտք է օգնենք Թիւրքաց Հայաստանին ոչ թէ միայն ազգային և մարդասիրական կէտից, բայց և այն գործնական, եսական պատճառով, որ սովից յետոյ կը յայտնվեն այլ և այլ հիւանդութիւններ, որոնք կարող են տարածվել և մեր երկրում, բացի սորանից անթիւ գաղթականներ, սոված և մերկ կը թափվեն մեր երկիրը և մենք եթէ չօգնենք նրանց իրանց հայրենիքում, ստիպված կը լինենք պահել և կերակրել նրանց մեզ մօտ.

Այդ պատճառով ես առաջարկում եմ հետևեալ ժամանակաւոր միջոցներ ռուսաստանցի հայերին, Թիւրքաց հայերին օգնելու համար. Պէտք է շարունակենք ի հարկէ նուիրատուութիւններ հաւաքել և փողերը Թիւրքաց հայերին ուղարկել որպէս զի նրանք իրանց համար հաց առնեն և սերմացու պատրաստեն.

Բացի սորանից վերջին պատերազմի ժամանակ կառավարութեան թոյլտուութեամբ հիմնված գաղթականներին օգնող մասնաժողովը, որ դեռ ևս լուծված չէ, որ շարունակում է իր գոյութիւնը, պէտք է այդ ծանր ճգնաժամի ժամանակ անգործ չը մնայ, պէտք է գործէ. Թիֆլիսի կանանց մասնաժողովի հետ միասին այդ մասնաժողովը պէտք շարունակէր գումարներ ժողովել, չորեր հաւաքել, —այդ դիտաւորութիւնը հեշտ էր իրագործել, եթէ ուրիշ տեղերումն էլ հետևէին Թէլաւի օրինակին, որտեղից «Մշակին» գրում են թէ հաւաքել են չորերը յօգուտ սովատանջների, բայց չը գիտեն ում ուղարկեն. Այդ փողերով և չորերով մասնաժողովը պէտք է օգնէր մեր երկիրը թափած բազմաթիւ հայ, ասորի, եզիդ և այլ հայաստանցի մերկ և հիւանդ գաղթականներին.

Ուրիշ կողմից Հայաստանում սովի պատճառով մարդիկ հիւանդանում են ու մեռնում, անթիւ անասուններ սատկելով նրանց լէշերը թափված են դաշտերում և գիւղերի փողոցներում և վարակում են օդը, որից կարող են ծագել սարսափելի հիւանդութիւններ. Եւ արդէն յայտնվել են վարակիչ հիւանդութիւններ Վասպուրականի մէջ, ինչպէս գրում են մեր լրագիրներին. Պէտք է գումար հաւաքել, ինչպէս առաջարկել են «Մշակի» մէջ Միրիմանեանց և Նաւասարդեանց բժիշկները, այդ գումարով դեղեր գնել, Հայաստան ուղարկել բժիշկներ և գթութեան քոյրեր, կամ գոնէ ֆէլդշէրներ. Պէտք է մի կողմից հիմնել հիւանդանոց Վանի մէջ, կամ եղածը բարեկարգել, պէտք է ուրիշ կողմից հոգալ օդի մաքրելու և երկրի առողջացնելու, սանիտարական մասին. Եթէ անցեալ տարի Վեսլիանկայի ժանտախտի ժամանակ ռուս կանայք անձնուիրաբար գնացին վարակված տեղերը հիւանդների մասին հոգալու համար, մի՞թէ հայուհիներից ոչ մինը չի գտնվի, որ յանձն առնի որպէս գթութեան քոյր ճանապարհ ընկնել դէպի Հայաստան. Բայց այդ բոլորի համար գումարներ են հարկաւոր. Բժիշկ Նաւասարդեան, ինչպէս յայտնել է «Մշակի» մէջ, պատրաստ է գնալ Վասպուրական թէ հիւանդանոցի և թէ երկրի սանիտարական մասին հոգալու համար, եթէ միայն նրան դրամական միջոց տրվէր. Եթէ գաղթականներին օգնող մասնաժողովը ոչինչ չանէ, չը յանձն առնի էլ ոչինչ կատարելու, պէտք է, իմ կարծիքով, գաղթականներին օգնող ընկերութեան հիմնադիր անդամները ուրիշ անդամներից բաղկացած մասնաժողով ընտրեն.

Դրանք են ժամանակաւոր միջոցներ, որ մեզ մատչելի են, եթէ բաւական գումարներ հաւաքենք.

Իսկ Հայաստանի մէջ ապագայում սովի երևալուն դէմ առաջն առնելը մեզանից կախված չէ. Աւելի բարուք ապագան կապ ունի Թիւրքաց Հայաստանի ընդհանուր բարեկարգութեան հետ. իսկ դա կախված է Եւրոպայի կամքից. Հայաստանի թշուառ տնտեսական դրութիւնն էլ կը բարուքվի այն ժամանակ, երբ կը մտցվեն այդ երկրի մէջ խոստացած վերանորոգութիւններ, երբ Հայաստանը չի թափի իր բոլոր եկամուտները Թիւրքաց կառավարութեան կենտրոնական գանձարանը, այլ կը ստանայ ինքնավարութիւն. Այն ժամանակ վերցվող հարկերի մեծ մասը կը գործադրվի երկրի ներքին բարեկարգութիւնների վրա, կը շինվեն ճանապարհներ և երկաթուղիներ, կը հիմնվեն գործարաններ, վաճառականութիւնը, արհեստը, արուեստը և երկրագործութիւնը կը ծաղկեն, ժողովուրդը կը հարստանայ և միջոց կունենայ ապրուստի աւելի բազմատեսակ պահանջները լրացնել, ցանելով բացի ցորենից և ուրիշ ընդեղէններից, կարտոֆել, և առհասարակ աւելի լաւ կը կերակրվի, երկրի հարստութիւնները կարդիւնահանվեն, կը մշակվեն. Հայի ունեցածը, նրա պատիւը, նրա աշխատասիրութեան արդիւնքը պաշտպանված կը լինեն իր միջից կազմված տեղական միլիցիայով, հարկերը որոնք ճնշում են ժողովրդի վրա, կը թեթևանան, հայը կունենայ իր դատարանները, որոնք կողմնապահ չեն լինի դէպի մահմետականները. Բայց գլխաւորն այն է որ Հայաստանի ինքնավարութեան ժամանակ միայն կարելի կը լինի հաստատել նոր օրէնքներ հողային յարաբերութիւնների վրա և վերադարձնել հային, իր հայրենիքում օտար տարրերի ձեռքով իրանից խլված հողերը.

Թիւրքիան արդէն ապացուցել է որ ընդունակ չէ իր բոլոր նահանգները և Հայաստանը կենտրոնից կառավարելու և բնական է որ վաղ թէ ուշ Հայաստանի ներքին կառավարութիւնը պէտք է յանձնվի հայերին.

Վերջացնելով ես կասեմ որ ինչքան էլ սարսափելի ազգային տառապանք լինէր սովը, նա այն օգուտը կունենայ հայերիս համար, որ ցոյց կը տայ ամբողջ աշխարհին որ ազգային այդ մեծ ճգնաժամի ժամանակ միմեանց օգնելով հայերս ցոյց տուեցինք որ արժանի ենք որպէս մի ամբողջ ազգութիւն Եւրոպայի համակրութեան. Թիւրքաց Հայաստանի մէջ սովը, այդ ազգային տխուր ճգնաժամը, Անդրկովկասումն էլ արձագանք գտաւ. Նա միացրեց և հաշտեցրեց լուսաւորչական, կաթօլիկ և բողոքական հայերին, ուրիշ կողմից աւելի սերտ և անխզելի բարոյական կապեր հաստատեց Ռուսաստանի և Թիւրքիայի համարին եղբայրների մէջ.

Դորա հետևանքը այն է որ Թիւրքիայի հայերը ունկնում են մեծ համակրութիւն, յարգանք, հովանաւորութիւն և պաշտպանութիւն վայելել Եւրոպայի կողմից. Այստեղ կը յիշեմ չորս նշանաւոր և ուրախալի իրողութիւններ. մեր կայսրի ձեռքով արած նուէրը յօգուտ սովատանջ հայերի, Կ. Պօլսի եւրոպական դեսպաններից Կ. Պօլսի հայոց մասնաժողովին տուած հովանաւորութիւնը և Անգլիայից ուղարկվող նուէրները ու Անգլիայի մէջ կազմվող միտինգները յօգուտ Թիւրքիայի սովատանջների առհասարակ, վերջապէս Անգլիայի Գլադստոն-Գրէնվիլլի նոր մինիստրութեան ձեռքով հայոց դատի պաշտպանելը.

Այդ բոլոր համակրութիւնը կարող է գրաւական համարվել Թիւրքաց Հայաստանի ապագայ ինքնուրոյն կեանքի զարգացման համար.

ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ